

Исследование лирики В. Поликаниной в интересующих нас аспектах, бесспорно, может быть продолжено – поэтическое творчество автора предоставляет для этого исключительно богатые возможности.

Литература

1. Гинзбург, Л.Я. О лирике / Л.Я.Гинзбург. – М.: Интрада, 1997. – 408 с.
2. Сильман, Т. И. Заметки о лирике / Т. И. Сильман. – Л.: Советский писатель, 1977. – 224 с.
3. Степанов, А. Г. Строфа / А.Г.Степанов // Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н.Д. Тамарченко]. – М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – С. 253 – 254.

I.P. Zaitseva

Vitebsk State University named after P.M. Masherov
e-mail: irinazaj91@mail.ru

Lyrical space Valentina Polikanina (on some features of individual poetic handwriting)

Key words: lyrical text, the compositional-aesthetic features, poetic world-view and attitude, individual artistic style, expressive syntax.

The article contains observations on the characteristics of the lyrical works of the famous Belarusian poetess Valentina Polikanina, which is unconditional and individual-author's originality. Special attention is paid to the compositional-semantic and expressive-syntactical characteristics of analyzed poetry, interactive when implemented in verbal and artistic structures of the aesthetic function.

Л.М. Корнева

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
e-mail: ludmila.korneva@ukr.net

УДК 821.161.2:81'221

ГЕРОЇ О. ГОНЧАРА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Ключові слова: комунікація, невербальні компоненти спілкування, кінема, номінації художніх кінем, жестово-мімічний портрет.

У статті досліджуються невербальні засоби спілкування, їхні функції у процесі комунікації, співвідношення з мовленнєвою інформацією в романі О. Гончара. Особлива увага звертається на номінації художніх кінем, які не тільки характеризують поведінку персонажів, але й дозволяють створити їхній точний психологічний портрет, реалізувати задум автора.

Література – це мистецтво слова, що відображає дійсність у всіх її виявах. Письменник визначає, осмислює й зображає всі виразні моменти буття персонажів: не тільки слова та вчинки, але й інтонацію, жести, міміку, пози, погляд. Це цілком закономірно, оскільки, окрім природної мови, важливим засобом комунікації є невербальні знаки. Угадати жест тіла (у широкому розумінні), знайти для його відтворення точний словесний опис – це практично й означає проникнення в душу літературного героя.

Одесь Гончар також не оминає увагою невербальну поведінку персонажів своїх творів. З одного боку, поєднуючи словесну й несловесну інформацію, письменник максимально точно відображає ситуацію спілкування, з іншого – це дає йому можливість через жести та міміку розкрити типові психічні стани героїв, їхні думки та наміри, почуття тощо. Одиниці номінації невербальної поведінки є важливим складником мови творів О. Гончара, однак вони практично залишаються поза увагою дослідників його творчості.

Загалом, вивчення невербальних засобів спілкування останнім часом активізувалося. Різні їхні аспекти піддавалися аналізу в роботах Г. Крейдліна, А. Шмельова, Є. Верещагіна, В. Костомарова, Л. Ройзензона, Н. Мечковської, А. Вежбицької та інших. Окремі питання відображення та функціонування невербальної поведінки людини в письмових текстах, зокрема в художній літературі, розглядалися А. Бліновим, С. Гончаренком, Н. Накашидзе, Л. Чурсіною. Однак багато проблем не вивчені, розглянуті поверхнево чи не мають однозначного трактування.

Мета нашої наукової розвідки – розглянути особливості репрезентації невербальної поведінки героїв роману «Твоя зоря» О. Гончара та її функції в художньому творі.

Поняття невербальних засобів спілкування, як відомо, охоплює широке коло комунікативно значущих немовленнєвих знаків. Оскільки центральне місце серед них належить одиницям кінесики (системи тілесної техніки), ми зосередимо увагу саме на кінемах, або жестах (у широкому сенсі). Під

кінемою ми розуміємо «значущі рухи рук, ніг, корпусу чи обличчя» [2, с.464], включені у процес мовленнєвої комунікації й наділені здатністю передавати в цьому процесі певну інформацію.

Вербальна репрезентація семіотично важливих рухів – художніх кінем – традиційно репрезентована в романі словами, словосполученнями та фразеологізмами як узуальними, так і оказіональними. Ці одиниці відображають особливості жестового фрейму, його обов'язкові та факультативні компоненти. Оскільки головною ознакою, покладеною в основу номінації кінеми, є рух, то найчастіше невербальний вияв репрезентується дієсловом або дієслівним словосполученням: «Виховаємо, впевнено *всміхається* молодий учитель» [1, с.157]; «Тамара *кинула* звеселілий погляд у простір» [1, с.281].

Письменник віддає перевагу саме дієслівним сполученням, тому що вони більш точно описують рух. Як і в безпосередньому спілкуванні, щоб правильно потрактувати жест, читачеві доводиться використовувати фонові знання щодо проєкції почуттів, намірів та переживань на їх зовнішній вияв. Своєрідними «підказками», які допомагають однозначно зрозуміти художню кінему, є ідентифікатори, що актуалізують її семи (зазвичай прикметники чи прислівники): *кинути погляд (позирк) – вдячності, спідлоба, недобрий, приязний, заінтригований, веселий, гострий, невидючий, вивчальний* та ін. Переважно вони репрезентують контенсивний план жесту – емоційний стан комуніканта та його ставлення до партнера по спілкуванню.

Значення кінеми інколи буває для О. Гончара більш важливим, ніж її номінація. У таких випадках експонентний план жесту не представлений: «...він уже в обличчя Заболотного примовляє з *нахабною гідкою міною...*» [1, с.41]. Опис може бути відсутнім і тоді, коли йдеться про загальновідомий чи загальноприйнятий жест: «І татко визирає з висоти паровозного віконця, усміхнений, *подає* донечці *знак вітання*» [1, с.15].

Вербалізація жестів стійкими словосполученнями – жестовими фразеологізмами (термін Г. Крейдліна) – у романі «Твоя зоря» представлена значно менше. Семантика цих одиниць наслідуює та інкорпорує риси вихідного фрейма (поведінка людини), але на перший план в них виходить переносне, образне значення (емоції). Жестові фразеологізми функціонують як символічні одиниці з переносним значенням, без супроводу відповідними кінемами: «Ну чого ти вже й *губи надув?*» [1, с.167] – «образився». Незначна кількість таких одиниць у романі пояснюється увагою саме до конкретних виявів емоцій через мову тіла, яка репрезентується словами й вільними їх сполученнями.

Номінація невербальних компонентів комунікації в романі О. Гончара, отже, прагматично зумовлена. Художні кінеми забезпечують читача достатньою кількістю інформації, необхідною для адекватного сприйняття змісту. З іншого боку, жести, відображені в тексті, взаємопов'язані з вербальними компонентами, оскільки комунікативної релевантності вони набувають тільки у структурі комунікативної діяльності. Створюючи своєрідний невербальний контекст, кінеми семантично модифікують і завершують повне чи зредуковане вербальне висловлювання та виявляють в ньому додаткові смисли. Зазвичай, жести супроводжують словесний текст, при цьому вони або дублюють актуальну мовленнєву інформацію, або доповнюють семантику повідомлення. «Лицеміри! Ханжі! – аж *зубами скреготнув* Дударевич» [1, с.303]: жест експлікує невдоволення і злість мовця.

Художня кінема може й суперечити словам персонажа, виявляючи його істинні почуття та наміри: «У госпіталі до мене дуже добре ставилися. Один офіцер, коли виписувався, навіть пропонував одружитись. – *Її усмішка при цьому вийшла зовсім гіркою, негарною*» [1, с.208] – Софійка насправді не раділа чужій увазі, бо кохала Заболотного. Інколи О. Гончар свідомо підкреслює дисбаланс між вербальною й невербальною поведінкою дійових осіб: «Завтра, до речі, грубку топити ваша черга, колего, і не спробуйте ухилитись, – *вдавано насуплюється* Андрій Галактіонович» [1, с.154].

Частотним у тексті роману, як і у процесі спілкування, є функціонування репрезентантів несловесних дій замість вербального висловлювання. Наприклад, для підтримки мовця, підтвердження розуміння його слів та згоди використовується кивок головою, незгода виказується хитанням голови, кінема *махнути рукою* без слів виражає безнадію, неспокій, невдоволення, відразу тощо. О. Гончар наводить поширені описи невербальної поведінки, що краще за слова героїв свідчать про ставлення один до одного. Так, Кирило Заболотний та його дружина Софія не говорять про любов, але їхні жести, міміка, погляд свідчать про кохання: «Соня *заяснівши очима, по-дівочому ніяково тулиться йому до грудей*. А за мить уже відсторонилась, мовчки *дивиться йому в очі*. І знову, як завше... *очі її наливаються сяючою, просто-таки небесною синявою*» [1, с.269].

Загалом, письменник намагається створити гармонійне співвідношення між діалогами персонажів та їх діями. Художні кінеми наближають читача до героїв твору, занурюють його в атмосферу діалогу, створюють ілюзію присутності при спілкуванні. Схожість художнього й реального комунікативних актів обумовлює практично тотожні функції несловесних компонентів.

Кінеми містять вказівку на ставлення комуніканта як до співрозмовника та його поведінки, так і до інформації, яку він повідомляє: згода /заперечення (*кинути, похитати головою*),

зацікавленість/незацікавленість (*не зводити очей, уважно вдивлятися*), неприязнь (*дивитися спідлоба*), презирство, зневага (*скривити губи*) та ін. Кінематичний рух може регулювати процес спілкування, експліцитно чи імпліцитно сигналізуючи про значущість для героїв комунікативного акту: сприяти встановленню контакту (*приятно посміхнутися*), підтримувати його (*дивитися в очі*), привертати увагу (*торкнутися плеча*), зупиняти спілкування (*відвернутися*), повідомляти про виникнення комунікативного збою (*нахмуритися, як звірня; очі налилися слізьми*) тощо.

Отже, кінеми в художній комунікації виконують експресивну, комунікативно-прагматичну, фатичну, апелятивну, репрезентативну, конотативну, метамовну функції, використовуються як додатковий елемент, для економії мовного повідомлення та надання діалогу динамізму і спонтанності. Однак, на нашу думку, основне їхнє призначення – діагностика та виявлення певних психічних явищ, створення образу героя. Ю. Лотман зазначав, що в художньому творі «жест завжди знак і символ... його значення – замисел автора» [3, с.34], тому більшість жестових виявів стають знаком внутрішнього життя, «вісником душі» персонажів.

Усі невербальні ознаки дійових осіб, що виявляються в художній оповіді, можна звести до цілісного жестово-мімічного портрету персонажа, що є засобом створення динамічного, або психологічного, портрету. Діалектика психічних станів, типова поведінка та її зміни, манери, все, що відображається у мимовільних чи свідомих рухах тіла, дозволяють створити більш точний художній образ, схарактеризувати героя, виокремити його серед інших. Так, Валерій Дударевич, який є носієм філософії прагматизму та раціоналізму, вважає, що всі лиха від емоцій, тому він «сама розважність, сама доцільність» [1, с.284]. Ці якості героя виявляються в його невербальній поведінці. Усе, що виходить, на думку Дударевича, за межі розсудливості, дратує його, він «докірливо хитає головою» [1, с.282], сидить «випростаний, очужілий, як німий докір», «навіть у широких, круто піднятих плечах відклалась ніби зневага й погорда», «аж зубами скреготнув» [1, с.301-303]. Дипломат навіть в екстремальних ситуаціях зберігає кам'яне обличчя; якщо «важливо було не виявити раніше за інших свої позиції, не розкрити завчасу свого ставлення, сидів просто-таки з ніби скляно замерзлою в очах бурштиновою речовиною: дивиться людини, дивиться відкрито, а що думає, ніякий маг, ніякий ясновидець не розгадає!» [1, с.301-302]. Однак О. Гончар змальовує Дударевича не тільки як кар'єриста та егоїста, для якого моральним є те, що вигідно йому. Валерій – люблячий чоловік, і жести це підкреслюють. Він «стежить за дружиною з ревнивою гордістю» [1, с.289], «бере її за руку, приспокійливо гладить плече» [1, с.291].

Як бачимо, письменник поєднує різні види невербальної інформації, створюючи динамічний портрет чи описуючи почуття своїх героїв. Однак, частіше за все звертає він увагу на погляд та усмішку персонажа. Саме очі, як дзеркало душі, передають стан людини, її настрої, ставлення до інших. Вони (як і погляд) можуть бути сумовитими, вдячними, сміливими, зболеними, лютими, веселими, сердитими, вивчальними, з неудаваною добротою, недовірливими та ін. О. Гончар вміло «перекладає» мову очей на словесне мовлення, дошуковуючись мотивів людської поведінки й характеризуючи її. Герой, що зацікавився співрозмовником чи його словами, *піднімає очі, не зводять очей, припадає поглядом*; байдужість, небажання спілкуватися виявляє в тому, що людина *ухиляється від погляду, відводить очі*. Уся палітра емоцій знаходить вираження в погляді: недовіра (*поглядає сторожко*), гнів та ненависть (*сердито поблискує білками, креснув очима*) горе (*сльози бринять в очах*), осуд (*очі кричать*), збудження (*очі блищать*), радість, кокетство (*пострілює оченятами*), зневага (*пройшовся поглядом*), скромність (*спозирнула, ковзнула поглядом*) тощо.

Іноді саме очі виказують справжні почуття: «У відповідь на якесь слово того типа очі Заболотного зблиснули гостро, якое металево, хоча губи й тоді не перестали всміхатися» [1, с.41]. Недавно Кирило Заболотний, зустрівшись з Софійкою, саме по очах намагається дізнатися про її почуття: він «невідривно дивився Софійці в обличчя, в оті її небесно-сині дивився, мовби відшукуючи в них якісь знаки, вловлюючи якісь змижки, що додалися би до її слів» [1, с.208].

Так само багатозначною функціонує в романі посмішка, за допомогою якої передається не тільки гарний настрій, але і ставлення до іншої людини. Різний ступінь вияву задоволення виражається О. Гончаром низкою синонімів: *сміх, смішок, усміх, посмішка; всміхнувся, осміхнувся, осяявся посміхом, порух вуст, ледь ворухнулися посміхом губи*. Він розшифровує значення посмішки персонажів для читача, щоб у того не залишилося сумнівів щодо справжніх почуттів дійових осіб та їхньої сутності: *завчено, сумовито, тихо, впевнено, хитрувато, поблажливо, приятно, стримано, з незмінною загадковістю посміхнувся; посмішка сумовита, терпляча, благальна, гордовита, розбишацька, щаслива, коротка, сліпуча, скупа, гірка, терпкувата, сонячна, чарівна, скривджена, ніякова*.

Слід зазначити, що в художньому творі прослідковується певна закономірність в описові жестів, притаманних його героям: повтори кінем чи їх характеристик є засобом створення індивідуального образу. Для кожного персонажа вибудовується своєрідна ієрархія жестів, найбільш значущі рухи, що акцентують увагу на характерних рисах та емоціях, домінують, повто-

рюються. Так, прикметною рисою Романа Винника є так «до кінця не розгадана усмішка». Він «*усміхається не всміхаючись, – такий чоловік! І все завдяки мереживу зморшок та особливій складці житніх вусів... Сердитим Романа-степового ми рідко бачили.Усе більше в усмішці, справжній чи гаданій*» [1, с.70]. Говорячи про Соню, що щиро кохає свого чоловіка, О. Гончар завжди звертає увагу на її очі та погляд. Вона *дивиться* на Кирила Заболотного «*ніжно, мов перед розлукою*» [1, с.30], «*сама ніжність була...в її погляді*» [1, с.208], *очі Софії «стають сяючі, просто розкішні»* [1, с. 30], «*наливаються синявою..., глибшають і мовби ростуть*» [1, с.46].

Отже, кожна подробиця та деталь невербальної поведінки промовляють щось вагоме про властивості характеру героїв роману «Твоя зоря» та про авторське до них ставлення. Усі кінеми пов'язані з концепцією персонажа в системі дійових осіб, з його фізіогномічною ідеєю. Виконуючи різноманітні функції, невербальні компоненти відображають і вплив усних форм спілкування на письмове. Поєднання їх з вербальними одиницями, особливості мовної репрезентації рухів формують також індивідуальний стиль Олеса Гончара. Як і у процесі живого спілкування, жести дають можливість читати «між рядками», більш точно розпізнати характери, тим самим дозволяючи глибше проникнути в сюжет твору.

Література

1. Гончар, О. Твоя зоря / О. Гончар. – К. : Радянський письменник, 1980. – 360 с.
2. Крейдлин, Г. Е. Невербальная семиотика / Г. Е. Крейдлин – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
3. Лотман, Ю. М. Декабрист в повседневной жизни (бытовое поведение как историко-психологическая характеристика / Ю. М. Лотман // Литературное наследие декабристов. – Л. : Наука, 1975. – С. 25-74.

L. M. Kornieva

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University
e-mail: ludmila.korneva@ukr.net

The characters of Oles Honchar through the prism of non-verbal behavior

The non-verbal means of communication, its functions in the process of communication and correlation with the speech information in the novel "Tvoja Zoria" by O. Honchar are researched in the article. Special attention is paid to the nominations of the literary kinemes, which not only characterize the heroes' behavior, but also give a possibility to create their exact psychological portrait and to realize the author's attention.

Key words: communication, non-verbal components of communication, kinemes, nominations of the literary kinemes, gesture and mimic portrait.

Н.А. Кухарава

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М.Танка
e-mail: kuhareva.79@mail.ru

УДК 373.5.016:821.1613

МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА Ў СУЧАСНАЙ ШКОЛЕ ЯК ФОРМА ГРАМАДСКАЙ СВЯДОМАСЦІ, ЯК МАСТАЦТВА І ЯК НАВУКОВАЯ ДЫСЦЫПЛІНА

Ключавыя словы: мастацкая літаратура, функцыі мастацкай літаратуры, грамадская свядомасць, мастацтва слова, навука.

У артыкуле разглядаюцца некаторыя з асноўных функцый мастацкай літаратуры і іх узаемасувязь. Паказана значнасць шматфункцыянальнага падыходу да вывучэння літаратуры ў сучаснай школе.

Мастацкая літаратура – гэта складаная з’ява, якая развіваецца ў прасторы і часе. Як дзейнасць пісьменніка і чытача, яна валодае сістэмай шматлікіх функцый: гістарычнай, гнэсэалагічнай, лагічнай, аксіялагічнай, эстэтычнай, этычнай, светапогляднай, ідэалагічнай, прагнастычнай і камунікатыўнай.

Мастацкая літаратура – адна з форм грамадскай свядомасці. Падобна навуцы, яна па-свойму адлюстроўвае і асэнсоўвае жыццё. Яе прадмет – чалавек і ўвесь свет вакол яго. Такое разуменне мастацкага і навуковага бачання рэальнасці вынікае з таго, што ў навуцы і літаратуры агульная аснова і агульныя мэты. Тым не менш, існуе адрозненне ў сродках, якімі літаратура і навука выяўляюць свой змест: літаратура – вобразамі, навука – адцягненымі паняццямі. Аб гэтым яшчэ больш дзвюх тысяч год таму пісаў Арыстоцель, вызначаючы мастацтва як «перайманне прыроды». Ідэі пра тое, што навука і мастацтва – два спосабы мыслення, а спецыфічная якасць мастацтва – вобразнасць, цяпер падзяляе большасць тэарэтыкаў. Аднак спрэчкі пра сутнасць мастацтва не спыняюцца. Сцверджанне аб боскіх вытоках мастацтва, вядомае з часоў Гамэра, не адмаўляецца